

КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ЕКО-ІННОВАЦІЙ У ДІЯЛЬНОСТІ СТЕЙКХОЛДЕРІВ ЕКОНОМІЧНОГО ПРОЦЕСУ

Анотація. Досліджено сутність і генезис економіко-екологічної категорії «інновації», розглянуто поняття «концепції» та визначено коло основних стейкхолдерів економічного процесу. Запропоновано класифікаційні ознаки для типологізації еко-інновацій, яка необхідна для розуміння сутності досліджуваного феномена. Висвітлені основні критерії екологічних інновацій та проаналізовано основні нормативно-правові акти у відповідній темі. Здійснено аналіз виконання екологічних цільових програм національного та регіонального рівнів в Україні, що свідчить про наявність суттєвих прорахунків при застосуванні їх як інструменту державної екологічної політики. Проаналізовано рушії та перешкоди поширення еко-інновацій в умовах пріоритетизації екологічних обмежень. Визначені позитивні тенденції у процесі діяльності деяких юридичних фірм України та юридичних громадських організацій, в яких просліджується еколого-інноваційна направленість.

Ключові слова: концептуалізація, інновації, еко-інновації, типологія, стейкхолдери економічного процесу, еколого-інноваційна діяльність.

CONCEPTUALIZATION OF ECO-INNOVATION IN THE ACTIVITY OF STEAKHOLDERS OF THE ECONOMIC PROCESS

Summary. In the article investigated the essence and genesis of the economic-ecological category of "innovation", the concepts of "concepts", the category of "stakeholders in the economical process" are considered and there was defined the circle of the main stakeholders in the economical process. The classification features for typologizing eco-innovation, which is necessary for understanding the essence of the phenomenon under study, are offered. The main criteria of eco-innovation, such as scientific and technological progress, practical implementation, ability to meet the needs through exchange, are highlighted as important aspects. In the article was analyzed the main normative legal acts in the relevant topic. Moreover, in the article was analyzed the implementation of environmental target programs of national and regional levels in Ukraine, which indicates that there were significant gaps in their use as a tool of state environmental policy. The drivers and obstacles to the spread of eco-innovation in the context of prioritizing environmental constraints are analyzed. It is established that the lack of information on eco-innovations, its fragmentation and lack of systematic results in the fact that industrial enterprises are not interested in implementing this innovations in eco-economic sphere. The Eco-Innovation Scoreboard, which exists in the European Union, which is published in order to identify trends and assess the achievement of countries in the field of eco-innovation and transition to green economy, is examined. The Eco-Innovation Scoreboard consists of five groups of indicators in the following areas: eco-innovation investments, eco-innovation activities, eco-innovation results, environmental impacts and socio-economic impacts. Positive tendencies in the process of activity of some law firms of Ukraine and legal non-governmental organizations in which ecological and innovation orientation are traced. It is concluded that Ukraine stay at the stage of becoming and popularizing the use of environmental orientation in the activities of stakeholders of the economic process.

Keywords: conceptualization, innovation, eco-innovation, typology, stakeholders of economic process, eco-innovation activity.

Постановка проблеми. Сьогоднішня відзначається системною та структурною економічною кризою, яка має низку особливостей. Одна з них – невпинне зростання попиту на екологічно чисті продукти, товари, технології, енергію на тлі кризових явищ в економіці. Це забезпечує бурхливе зростання сектора еко-інновацій, який розвивається навіть у час фінансової кризи і сьогодні вже випередив сектор інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ). Обсяги реалізації підприємств цього сегменту дають більше 2,25% ВВП, створили мільйони робочих місць для «зелених комірців». За оптимістичними прогнозами оборот світової еко-індустрії до 2020 р. становитиме €2200 млрд. Звідси інтерес акціонерів, інвесторів, кредиторів, страхувальників та інших стейкхолдерів до еко-інновацій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Стан та розповсюдження еко-інновацій досліджують спеціалісти в галузі економіки, права та екології: Н.М. Андреева [1], М.Д. Балджи [10], А.П. Бабушкін [3], О.О. Веклич [2], Т.П. Галушкіна [4], Б.М. Данилишин [5], С.І. Дорогунцов [6], Т.О. Карпіщенко [7], С.М. Ілляшенко [8], С.В. Мочерний [10], А. Поручник [13], О.Я. Савчук [17], Н.П. Яворська [17] та інших.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. В умовах пріоритетизації екологічних обмежень і пошуку шляхів їх інтегрування до практики прийняття рішень подальшого дослідження потребує дослідження сутності та об'єктів еко-інновацій, їх типологізація, оскільки виклики сталого розвитку породжують нові потреби і нові підходи до їх задоволення. Особливої уваги потребують чинники поширен-

ня та стримування еко-інновацій, позаяк екологічність діяльності і продукції в умовах пошуку виходів на європейські ринки стає неодмінною складовою успішного бізнесу.

Звідси **мета статті**: дослідити сутність концептуалізації еко-інновацій, типологію, а також рушії і перешкоди для інтегрування еко-інновацій у діяльність стейкхолдерів економічного процесу.

Виклад основного матеріалу. Методологічне підґрунтя еко-інновацій потребують подальших досліджень і розвитку. Базовими елементами теорії концептуалізації еко-інновацій є економічні категорії «інновації» та «еко-інновації», а також її об'єкти. Однак, задля більш детального розуміння спочатку розглянемо поняття «концептуалізації».

Поняття концептуалізації відноситься до центральних та основоположних понять когнітивної лінгвістики. А.П. Бабушкін розглядає концептуалізацію як «первинну теоретичну форму, що забезпечує теоретичну організацію матеріалу; як схему зв'язків понять, які відображають можливі тенденції до змін; як спосіб організації мисленевої роботи, що дозволяє рухатись від матеріалу і первинних теоретичних концептів до більш абстрактних конструктів, покладених в основу побудови картини бачення досліджуваного сегменту реальності» [1].

В даному випадку, вбачаємо доцільність розглянути поняття «концепції». За Академічним тлумачним словником української мови концепція – це система доказів певного положення, система поглядів на те чи інше явище; за Економічною енциклопедією – це система поглядів, помислів, що визначають основний напрям, стратегію і тактику реалізації бізнесово-підприємницьких проектів, програм. Відтак, її можна вважати сурогатною формою теорії.

Продовжимо, розглядаючи одну із базових категорій – категорію «інновації».

У світовій економічній літературі економічну категорію «інновації» трактують у трьох аспектах:

– як процес перетворення потенціалу науково-технічного процесу в реальні вигоди споживача і доходи інноватора, комплекс відповідних заходів;

– як кінцевий результат процесу впровадження новацій із метою зміни об'єкта управління й отримання економічного, соціального, екологічного, науково-технічного або іншого виду ефекту;

– як нове науково-організаційне поєднання виробничих факторів, мотивоване підприємницьким.

Закон України «Про інноваційну діяльність» визначає інновації як новостворені або вдосконалені конкурентоздатні технології, продукція або послуги, а також організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру, що істотно поліпшують структуру та якість виробництва та соціальної сфери [9]. Мета розгортання інновацій – створення конкурентних переваг для інноватора шляхом пропонування нових підходів і пропозицій.

Закон України окреслює доволі широкий клас об'єктів: від інноваційних товарів і послуг, технологій, процесів та обладнання до програм, інструментів і механізмів. Основними видами

інновацій вважають продуктові, техніко-технологічні, маркетингові, організаційні та управлінські [10; 11]. Однак у цьому переліку не згадані екологічні інновації (еко-інновації), які в умовах екологічної глобалізації стають пріоритетом інноваційної діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. У зв'язку з усвідомленою необхідністю переходу до «зеленої» економіки особлива роль відводиться екологічним інноваціям, які застосовують стейкхолдери економічного процесу.

Варто зазначити, що стейкхолдери – це досить широке коло осіб, що мають відношення до певного виду діяльності. В економічному процесі ними визначаються: інвестори, що вкладають у компанію свій капітал з певною часткою ризику з метою одержання доходу на нього; кредиторі, що тимчасово надають підприємству позика в обмін на деякий задалегідь установлений дохід, і зацікавлені в інформації, що дозволяють їм визначити, чи будуть вчасно здійснені виплати по кредиту; менеджери підприємства, оскільки фінансова інформація дозволяє зробити найбільш достовірну оцінку ефективності керування підприємством; працівники підприємства, зацікавлені в одержанні інформації про здатності підприємства вчасно виплачувати зарплату, провадити пенсійні та інші виплати; постачальники, зацікавлені в інформації, що дозволяє їм визначити, чи будуть вчасно виплачені належні їм суми; споживачі (клієнти підприємства), зацікавлені в стабільності поставок, як слідство фінансової репутабельності підприємства; суспільні й державні організації, оскільки від успішного функціонування підприємства залежить добробут економічної інфраструктури регіону [5].

Тобто, екологічні інновації, які застосовуються відповідними суб'єктами визначаються як кінцевий продукт еко-інноваційної діяльності по створенню, використанню і впровадженню у виробництво еколого-орієнтованого нововведення, що реалізуються у вигляді екологічних товарів (виробів або послуг), технологій їх виробництва, методів управління на всіх стадіях виробництва і збуту товарів, що сприяють розвитку і підвищенню соціально-економічної ефективності функціонування суб'єктів господарювання, забезпечують ресурсно-екологічну безпеку, мінімізацію впливу і охорону навколишнього середовища.

Еколого-інноваційна діяльність в межах економічної системи (місцевої, регіональної або національної) також залежить від виконання суб'єктами (університетами, дослідними центрами, структурами підтримки інноваційної діяльності, промисловими підприємствами, громадськими організаціями) рамкових угод (норм і правил). Інтенсивність і якість взаємодії цих суб'єктів визначає продуктивність такої системи.

В залежності від сфери впровадження екологічних інновацій, вони поділяються на:

1) технічні (екологічні інноваційні продукти, технології);

2) організаційні (інноваційні форми і методи організації діяльності, направлені на зниження екологічної безпеки);

3) економічні (залежно від значимості в економічному розвитку – базисні, поліпшувачі та псевдо-інновації);

4) соціальні (форми і методи впливу на екологізацію виробництва і споживання) [6].

Основними критеріями екологічних інновацій є:

- науково-технічний прогрес (рішення проблем забезпечення паливно-енергетичними ресурсами та альтернативними джерелами енергії, екологічно чистими продуктами харчування, товарами народного споживання, новими матеріалами, ресурсозберігаючими технологіями тощо);
- практичне втілення (використання в промисловості, сільському господарстві, освіті, охороні здоров'я тощо);
- здатність задовольняти потреби за допомогою обміну (реалізованість на ринку).

Як і будь-які інші зміни, еко-інновації мають свої рушійні і стримуючі сили. За умов екологічної глобалізації суспільство стає більш чутливим до питань збереження якості довкілля, тому можна сподіватися, що інтерес громадськості, процес переосмислення цінностей, правове та регулятивне середовище створять відповідне підґрунтя для прискореного розгортання процесів урахування екологічних обмежень у всіх сферах суспільного життя [7].

Проте, аналіз виконання екологічних цільових програм національного та регіонального рівнів в Україні свідчить про наявність суттєвих прорахунків при застосуванні їх як інструменту державної екологічної політики, а саме:

1. Недофінансування державних цільових програм, що призводить до розпорошення бюджетних коштів та суттєвого зниження ефективності.

2. Невирішеність принципових проблем вибору пріоритетів для формування державних екологічних програм, спрямованість заходів досягнення мети на подолання наслідків, а не на превентивні заходи.

3. Відсутність ув'язки фінансування державних екологічних цільових програм з можливостями бюджету протягом усього терміну виконання програми.

4. Низький рівень програмної та міжпрограмної узгодженості на фоні великої кількості напрямів та значної кількості державних екологічних цільових програм призводить до дублювання завдань і заходів цих програм.

5. Відсутність надійного моніторингу та жорсткого контролю за ходом виконання державних екологічних цільових програм не дозволяє оперативно здійснювати та корегувати процес їх втілення. Це перешкоджає налагодженню надійного контролю за виконанням як з боку відповідального розпорядника коштів, так і з боку Держказначейства, ускладнює здійснення аналізу ефективності понесених витрат та не додає прозорості бюджетним потокам екологічного спрямування [12].

Таким чином, недостатність інформації щодо екологічних інновацій, її фрагментарність і відсутність системності приводить до того, що промислові підприємства не зацікавлені у впровадженні такого типу інновацій. Хоча з 2010 року в Європейському Союзі публікується еко-інноваційне табло з метою виявлення тенденцій і оцінки досягнення країн у галузі екологічних інновацій і переходу до зеленої економіки. Еко-інноваційне табло складається з п'яти груп індикаторів, охоплюючи такі напрямки:

1) еко-інноваційні вкладення (включаючи такі індикатори, як державні асигнування і витрати на дослідження і розробки у сфері навколишнього середовища та енергетики, загальне число зайнятих і дослідників як відсоток від загальної зайнятості, загальну вартість зелених інвестицій на ранній стадії);

2) еко-інноваційна діяльність (фірми, що впровадили інновації, спрямовані на зниження матеріаломісткості та енергоємності на одиницю випущеної продукції, відсоток від загального числа фірм, організації, зареєстровані в ІСО 14001);

3) еко-інноваційні результати (число еко-патентів в області зниження рівня забруднення навколишнього середовища, управління відходами та ефективного використання енергії; число академічних публікацій в області еко-інновацій);

4) наслідки для навколишнього середовища (продуктивність використання сировини, ефективність використання водних ресурсів, енергії, інтенсивність парникових викидів);

5) соціально-економічні наслідки (зайнятість, товарообіг, експорт продукції екологічно орієнтованих галузей) [13].

Проводячи порівняння з еко-інноваційним табло, можна зробити висновок, що статистика України не відстежує дані з екологічних інновацій, відсутні бібліографічні дані, дані про інтелектуальну власність.

Проте, існує й позитивні тенденції. Якщо звернутись до аналізу функціонування деяких юридичних фірм України та юридичних громадських організацій, можемо просліджувати еколого-інноваційну направленість в їх діяльності. Вищевказане підтверджується такими спостереженнями:

– юридичні фірми України та юридичні громадські організації запроваджують еко-концепції їх функціонування. Наприклад, Sayenko Kharenko Newlaw Firm, які незважаючи на те, що не мають чітко прописаного положення чи інструкції про застосування еко-інновацій у своїй діяльності, однак використовують на своїх заходах еко-нотатники, еко-ручки та запроваджують сортування сміття. Наступним прикладом є молодіжне крило ВГО «АПУ» Ліга студентів Асоціації правників України, які запроваджують «Концепцію екологічно дружньої діяльності», метою якої є стабілізація діяльності організації та сприяння поліпшенню стану навколишнього природного середовища України шляхом інтеграції екологічно дружньої політики в діяльність Ліги студентів АПУ. Наразі сама Концепція знаходиться на стадії її затвердження правлінням організації та планується до 2020 року бути офіційно оприлюднена на сайті організації [16];

– більшість із них вводять правило дотримання еко-концепцій в офісах, на заходах та під час інших робочих процесів;

– такі еко-концепції передбачають сортування сміття, використання папи вторинної переробки, використання еко-канцелярії, зменшення документообігу через застосування автоматизації та діджиталізації робочих процесів;

– використання відновлювальних джерел енергії (сонячна енергія, сила вітру), використання енергозберігаючого обладнання, рециркуляція стічних вод, що повторно використовуються готелем, скло на вікнах з вторинної сировини, меблі, вироблені з переробних матеріалів, програма утилізації відходів [17];

– персонал та члени організацій дбайливо ставляться до використання енергії і води, сортує і передає на переробку відходи, не використовує фосфатні миючі засоби;

– використання датчику замка при виході гостя, коли система автоматично відключає освітлення і електроприлади, які були залишені увімкненими;

– часто тепло і енергію виробляють з побутових відходів, а звукоізоляції сприяє дах із зеленим насадженням;

– також для нагрівання води використовують сонячні панелі, що знижує використання невідновних джерел енергії [18].

Висновки і пропозиції. Виходячи із викладеного вище, можна зробити висновок, що Україна знаходиться на стадії становлення і популяризації застосування екологічного спрямування у діяльності стейкхолдерів економічного процесу.

Вже існує успішний досвід такого функціонування на національному ринку, що повинно послужити поштовхом до подальшого розвитку даного напрямку. Крім того, підвищується екологічна культура споживачів, які готові доплачувати за екологічно чистий продукт, піклуючись як про себе, так і про особистий затишок і здоров'я.

Створення еко-концепцій у діяльності стейкхолдерів економічного процесу, провадження екологічних матеріалів та технології є правильним кроком в теперішніх умовах.

Навіть якщо повна відмова від шкідливих матеріалів неможлива, то їх зменшення та заміна більш екологічними аналогами – природними або відновлюваними – є доступною і необхідною, адже це наше майбутнє. Таким чином, інвестиції та витрати на застосування в юридичному бізнесі та громадських організаціях еко-концепцій функціонування, нехай і в довгостроковій перспективі, але є виправданими.

Список літератури:

1. Андреева Н.М. Сучасні аспекти екологізації інноваційної діяльності України в умовах трансформації вітчизняної економіки. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2014. № 3(3). С. 65–68. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vchnu_ekon_2014_3\(3\)_14](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vchnu_ekon_2014_3(3)_14) (дата звернення: 20.11.2019).
2. Веклич О.О. Сучасні тенденції фінансового забезпечення природоохоронної діяльності в Україні. *Фінанси України*. 2009. № 11. С. 20–34. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fu_2009_11 (дата звернення: 20.11.2019).
3. Бабушкин А.П. Концепты разных типов в лексике и фразеологии и методика их выявления. *Методологические проблемы когнитивной лингвистики*. Воронеж. гос. ун-т. 2001. С. 52–57.
4. Галушкіна Т.П. Екологоорієнтований бізнес як рушійна сила «зеленої» економіки. *Економічні інновації*. 2014. Вип. 58. С. 64–74. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecinn_2014_58_8 (дата звернення: 20.11.2019).
5. Данилишин Б. Науково-інноваційне забезпечення сталого економічного розвитку України. *Економіка України*. 2004. С. 4–11.
6. Дорогунцов С., Ральчук О.М., Федорищева А.М. Системно-динамічні засади управління безпекою еколого-економічних систем. *Доповіді НАНУ*. 2000. № 7. С. 196–202.
7. Карпіщенко О.О. Експортноорієнтована індустріалізація як стратегічна мета розвитку промисловості України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2017. Вип. 16(1). С. 125–129. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuumevsg_2017_16\(1\)_30](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuumevsg_2017_16(1)_30) (дата звернення: 20.11.2019).
8. Ілляшенко С.М. Перспективи та основні проблеми розвитку інтернет-торгівлі в Україні. *Mechanism of Economic Regulation*. 2014. № 3. С. 72–81. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mre_2014_3_10 (дата звернення: 20.11.2019).
9. Закон України «Про інноваційну діяльність» від 04.07.2002 № 40-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 47. Ст. 647.
10. Економічна енциклопедія : у 3 т. Т. 1 / відп. ред. С.В. Мочерний. Київ : Академія, 2000. 864 с.
11. Економічний енциклопедичний словник : у 2 т. Т. 1. А-Н / С.В. Мочерний. Львів : Світ, 2005. 616 с.
12. Регіональні інноваційні системи: досвід розвинених країн і перспективи його використання в Україні : навчально-методичний посібник / ДП «Укртехінформ». Київ, 2013. 325 с.
13. Поручник А. Регіональна інноваційна система як основа підвищення міжнародного конкурентного статусу національних регіонів. *Вісник Київського національного економічного університету*. 2006. С. 134–173.
14. Екологічні підприємства України. Київ, 2013. URL: <https://www.rav.com.ua/ua/news/otrasl/5069/> (дата звернення: 21.11.2019).
15. Балджи М.Д. Організаційно-економічні засади комплексного природокористування на регіональному рівні : монографія. Одеса : Атлант, 2010. 500 с.
16. Офіційний сайт Молодіжного крила «ВГО» Ліга студентів Асоціації правників України. URL: <http://league.com.ua/> (дата звернення: 21.11.2019).
17. Савчук О.Я., Яворська Н.П. Концептуальні підходи до уточнення поняття «еко-інновації». *Науковий вісник НЛТУ України*. 2012. Вип. 22.4. С. 106–113.
18. Семенов В.Ф. Екологічний менеджмент. Київ : Лібра, 2004. 407 с.

References:

1. Andreeva, N.M. (2014). Suchasni aspekty ekolohizatsii innovatsiinoi diialnosti Ukrainy v umovakh transformatsii vitchyznianoї ekonomiky [Modern aspects of greening of innovative activity of Ukraine in the conditions of transformation of domestic economy]. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu* № 3(3), pp. 65–68. Available at: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vchnu_ekon_2014_3\(3\)_14](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vchnu_ekon_2014_3(3)_14) (accessed: 20 November 2019).
2. Veklic, O.O. (2009). Suchasni tendentsii finansovoho zabezpechennia pryrodookhoronnoi diialnosti v Ukraini [Current tendencies of financial support of environmental activity in Ukraine]. *Finansy Ukrainy*, no. 11, pp. 20–34. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fu_2009_11 (accessed: 20 November 2019).
3. Babushkin, A.P. (2001). Kontsepti rsnnykh tyrov v leksyke y frazeolohy y metodyki upravleniya [Concepts of different types in vocabulary and phraseology and methods for their identification]. *Metodolohycheskye problemi kognityvnoi lnhvystyky*. Voronezh. hos. un-t, pp. 52–57.

4. Galushkina, T.P. (2014). Ekoloohooriiientovanyi biznes yak rushiina syla "zelenoi" ekonomiky [Ecologically oriented business as the driving force of a green economy]. *Ekonomichni innovatsii*, vol. 58, pp. 64–74. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecinn_2014_58_8 (accessed: 20 November 2019).
5. Danylyshyn, B. (2004). Naukovo-innovatsiine zabezpechennia staloho ekonomichnoho rozvytku Ukrainy [Scientific and innovative support of sustainable economic development of Ukraine]. *Ekonomika Ukrainy*, pp. 4–11.
6. Doroguntsov, S.V., Ralchuk, O.M., Fedorishcheva, A.M. (2000). Systemno-dynamichni zasady upravlinnia bezpekoiu ekolooh-ekonomichnykh system [System-dynamic principles of safety management of ecological and economic systems]. *Dopovidi NANU*, no. 7, pp. 196–202.
7. Karpishchenko, O.O. (2017). Ekspertoorientovna industrializatsiia yak stratehichna meta rozvytku promyslovosti Ukrainy. [Export-oriented industrialization as a strategic goal of Ukrainian industry development]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia : Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo*, no. 16(1), pp. 125–129. Available at: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuumevcg_2017_16\(1\)_30](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuumevcg_2017_16(1)_30) (accessed: 20 November 2019).
8. Ilyashenko, S.M. (2014). Perspektyvy ta osnovni problemy rozvytku internet-torhivli v Ukraini [Prospects and main problems of development of Internet trade in Ukraine]. *Mechanism of Economic Regulation*, no. 3, pp. 72–81. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mre_2014_3_10 (accessed: 20 November 2019).
9. The Law of Ukraine "On Innovative Activity" of 04.07.2002 № 40-IV. Information of the Verkhovna Rada of Ukraine No. 47. Art. 647.
10. Economic encyclopedia: in 3 volumes (2000). resp. ed. S.V. Mocherniy. Kyiv: Academy, p. 864.
11. Economic encyclopedic dictionary: in 2 vols. (2005). Vol. 1. A-N / S.V. Mochernij. Lviv: World, 616 p.
12. Regional innovation systems: experience of developed countries and prospects for its use in Ukraine: training manual (2013) / SE "Ukrtechinform". Kyiv, 325 p.
13. Lieutenant, A. (2006). Rehionalna innovatsiina systema yak osnova pidvyshchennia mizhnarodnoho konkurentnoho statusu natsionalnykh rehioniv. [Regional innovation system as a basis for enhancing the international competitive status of national regions]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho ekonomichnoho universytetu*, pp. 134–173.
14. Ekolohichni pidpriemstva Ukrainy [Ecological enterprises of Ukraine] (2013). Kyiv. Available at: <https://www.rav.com.ua/en/news/otrasl/5069/> (accessed: 21 November 2019).
15. Balji, M.D. (2010). Orhanizatsiino-ekonomichni zasady kompleksnoho pryrodokorystuvannia na rehionalnomu rivni: monograph [Organizational and economic principles of integrated nature management at the regional level]. Odessa: Atlanta, 500 p.
16. Official website of the Youth Wing "NGO" the Ukrainian Bar Association UBA Student's League. Available at: <http://league.com.ua/> (accessed: 21 November 2019).
17. Savchuk, O.V., Yavorskaya, N.P. (2012). Kontseptualni pidkhody do utochnennia poniattia «eko-innovatsii» [Conceptual approaches to clarifying the concept of "eco-innovation"]. *Naukovyi visnyk NLTU Ukrainy*, no 22.4, pp. 106–113.
18. Semenov, V.F. (2004). Ekolohichniy menedzhment [Environmental management]. Kyiv: Libra, 407 p.